

Mitja Svete

MED DISCIPLINO IN SOUSTVARJANJEM**Podobe zavodskih otrok v vzgojiteljskih dnevnikih**

Vzgojitelji v vzgojno-izobraževalnih zavodih imajo največ individualnega stika s tam nameščenimi otroki in to jim omogoča možnost za vzpostavitev odnosa in s tem tudi bolj poglobljenega razumevanja njihovih problemov. Podobe otrok s pozicije vzgojitelja so zato izjemno pomemben vidik za razumevanje delovanja zavoda. Najobširnejša dokumentacija, na podlagi katere lahko ugotavljamo podobe mladostnikov v zavodu, so vzgojiteljski dnevnik; v njih so zapisani najpomembnejši usakodnevni dogodki. Zato so ključno gradivo za razumevanje in evalvacijo vzgojnih postopkov oziroma pristopov. V članku je prikazana analiza dnevnikov enega izmed osnovnošolskih vzgojno-izobraževalnih zavodov. Predstavljena je v luč primerjave med foucaultovsko analizo delovanja institucije zavoda in soustvarjalni pristopom pri delu z otroki.

Ključne besede: institucija, institucionalizacija, vzgoja, mladostniki, nadzor.

Mitja Svete je doktorski študent programa INDOSOW na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Raziskuje različne delovne pristope pri delu z mladimi v kriznih situacijah. Kontakt: mitja.svete@gmail.com

BETWEEN DISCIPLINE AND CO-CREATING: CONSTRUCTION OF INSTITUTIONALISED CHILD'S IMAGE IN DIARIES OF EDUCATORS

Educators in educational institutions have the most interpersonal »face to face« contact with accommodated children, giving them opportunity to establish a relationship with them and thus also for a deeper understanding of child's problems. Consequently, children's image from educator's position is a highly important aspect for understanding how educational institution operates. The most comprehensive institutional documentation to determine adolescent's image are diaries of educators, where the most important daily events are recorded. Diaries are therefore a key source for understanding and evaluation of educational processes. Analysis of selected juvenile educational institution's diaries took place on the axis between Foucauldian analysis of educational institution operation and co-creational approach in child protection work.

Key words: institution, institutionalisation, education, adolescents, control.

Mitja Svete is a doctoral student in INDOSOW programme at the Faculty of Social Work, University of Ljubljana. He researches different working approaches in youth crisis situations. Contact: mitja.svete@gmail.com.

Uvodno razmišljanje

Osnovna predpostavka članka je, da je moderni vzgojno-izobraževalni zavod prostor izrazitih protislovij. V prispevku bodo posebej obravnavana protislovja na ravni vzgojnega dela zavoda, torej tistega dela namestitve otrok, ki poteka po koncu pouka v popoldanskem času. Zavod je kot institucija strukturno in arhitekturno ločen na šolo in dom oziroma vzgojo. Po pouku so med tednom otroci v vzgojnih skupinah. Ta časovni lok nadomešča domače okolje in je zapolnjen z različnimi obveznostmi in dejavnostmi, ki jih otroci izvajajo v družbi dveh matičnih vzgojiteljev.

Dolgotrajno sobivanje otrok in odraslih oseb ob hkratni uporabi vzgojnih pristopov z namenom omilitve oziroma odprave ranljivosti posameznika hipotetično omogoča vzpostavitev poglobljenih medosebnih odnosov kakor tudi razumevanje problemov posameznega primera, ki so povzročili namestitve v zavod.

Protislovnost se kaže v tem, da je zavod na eni strani klasična institucija z vsemi pripadajočimi hierarhijami in razvejenimi pravili, ki so po Goffmanu (1961) značilni za totalne ustanove. Na drugi strani pa je zavod prostor intenzivnih medosebnih odnosov med pedagoškimi delavci in mladostniki, ki se na ravni stroke¹ uveljavljajo prek diskurzov socialne integracije, inkluzije, normalizacije, decentralizacije in deinstitucionalizacije (Krajncan 2006: 7).

¹ Pod stroko bomo razumeli teorijo in prakso socialnega dela in socialne pedagogike, kadar ni izrecno opredeljeno, za katero področje gre. Ti dve stroki sta namreč znotraj zavodov tesno prepleteni, čeprav sistemsko gledano sodijo zavodi pod Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Zato je prevladujoči diskurz znotraj zavodov vzgojno-izobraževalni oziroma socialno-pedagoški.

Še bolj specifično se v sodobnem odnosu do uporabnika, v našem primeru torej otroka, uporabljata koncept delovnega odnosa (Čaćinovič Vogrinčič 2008: 11–12) in model sodelovalnega ocenjevanja in interveniranja (Kobolt, Rapuš Pavel 2013: 53–54), ki temeljita na ideji soustvarjanja pomoči z uporabnikom. Tako je zavodska praksa, kot del veliko širšega družbenega aparata, ki se ukvarja z otroki in družino, prostor protislovne igre med institucionalnimi tehnikami disciplinske mikrooblasti (Foucault 2008: 126, 145–146) in permisivnim poseganjem v družino (Salecl 2010: 91) oziroma demokratičnim pristopom pri strokovnem delu z otroki.² Na eni strani imamo tako usmeritev k nadzoru, omejevanju, doslednemu kaznovanju kršitev, na drugi strani pa zavzemanje za bolj sproščeno obravnavo, osredotočenje na pozitivne lastnosti uporabnikov in za pristne stike z otroki na podlagi prilagojenih vzgojnih prijemov (Krajncan 2006: 14).

Predpostavko bomo preverili z analizo vsebin vzgojiteljskih dnevnikov enega izmed osnovnošolskih vzgojno-izobraževalnih zavodov, ob hkratni interpretaciji metodologije tega zavoda kot strokovne usmeritve za delo zaposlenih.³ Dnevniki sicer ne morejo prikazati vseh vidikov življenja in dela v zavodu, vendar pa je njihova vsebina izjemno pomembna za razumevanje delovanja vzgojnega dela zavoda.

Vsebinsko podrobni vsakodnevni zapisi, povezani z vsemi matičnimi vzgojitelji in njihovimi individualnimi strokovnimi opažanji, so pokazatelj vsebine dogajanja v vzgojnih skupinah zavoda. Kot najobširnejša dokumentacija o vedenju otrok so ključni pisni vir, na podlagi katerega lahko analiziramo delovanje zavoda. Vzgojitelji ob koncu svoje delovne izmene zapisujejo dnevna opažanja glede vedenja otrok in dinamike v vzgojni skupini. Tako so v pisni obliki zapisani, po oceni strokovnih delavcev, najpomembnejši dnevni dogodki v vzgojnih skupinah.

V zdajšnji intranetni obliki so bili dnevniki v obravnavanem zavodu uvedeni v šolskem letu 2012/2013. S tem se je, v primerjavi s fizičnimi dnevniki,⁴ precej povečala dostopnost zapisanih informacij, saj lahko do njih vsak hip dostopajo vsi strokovni delavci. Namen članka je razbrati prevladujoče tematike dnevnikov, in to v povezavi z vzgojnimi pristopi, saj dnevniki ne posredujejo le nevtralnih informacij, temveč tudi določeno podobo obravnave, torej podobo otrok.

Zgodovinski razvoj zavoda

Za razumevanje protislovnosti je treba umestiti nastanek modernega zavoda in z njim pedagoškega aparata v pripadajoči zgodovinski kontekst. Ker od konca 19. stoletja državne institucije brez pomislekov posegajo v prej zasebno področje družinske vzgoje, smo na področju disciplinske oblasti, kot jo pojmuje Foucault (2008: 145–149). Dotedanja zasebna družinska vzgoja je v tem obdobju postala predmet intenzivnega državnega zanimanja in posegov. Nastajajoča moderna država se ni posvečala le vzgoji elite, ampak je, nasprotno, zajela celotno populacijo, izoblikovala podobo ustreznega vedenja družine in izdelala mehanizme za nadzor in discipliniranje nesprejemljivih vedenjskih oblik (Mrgole 1999: 297–298).

Nadzor nad vzgojo prevzamejo državne službe, predvsem šola. Ta je postala osrednje mesto tako izobraževanja kot vzgoje, saj je poučevanje potekalo ob sočasnem sistemu disciplinskih

² Na področju vzgojnih pristopov vlada terminološka zmeda. Salecl (2010) uporablja izraz permisivna vzgoja, ki jo razume kot vzgojni pristop, usmerjen na otroka, njegova znanja in želje, a v pomenu vzgojne populstljivosti. Za namen tega članka bomo povzeli delitev, ki jo je uvedla Baumrind (1966), in sicer delitev na avtoritarni, avtoritativni in permisivni vzgojni slog. Terminološko gledano bomo upoštevali poimenovanje pristopov, kot ga utemeljuje Poštrak (2003), saj jasneje opredeli vsebino pristopov. Tako bodo uporabljeni izrazi avtoritarni, demokratični in vse dopuščajoči vzgojni slog.

³ V obravnavanem zavodu so štiri vzgojne skupine, vsaka s prostorom za največ deset otrok. Obravnavani dnevniki se nanašajo na tri fantovske in eno deklško skupino.

⁴ Prenos informacij pri fizičnih dnevnikih je bil omejen predvsem na prenos informacij med dvema matičnima vzgojiteljema iste vzgojne skupine. Povsem nasprotno intranetni dnevnik omogoča neposreden in takojšen prenos informacij med vsemi zaposlenimi.

pravil in prepovedi. Ob tem je šola prevzela še eno pomembno funkcijo, in sicer v odnosu do družine. V drugi polovici 19. stoletja je pedagoška literatura jasno poudarjala zahtevo, da mora šola poskrbeti tudi za pravilno vzgojo v družini, vzpostaviti sistem nadzora nad družinsko vzgojo in staršem posredovati ustrezne vzgojne pristope (Salecl 2010: 108). Prestopništvo naj bi v tem diskurzu proizvajala neustrezno integrirana delavska okolja, kot posledica modernizacije družbe v razmerah urbanizacije zahodnih industrijskih držav (Mrgole 1999: 26).

Nastanek vzgojnih zavodov je že od začetka posledica dveh povezanih, a hkrati nasprotujočih si tokov nastajajoče pedagoške stroke v 19. stoletju. Na eni strani imamo pri obravnavi otrok meščanski humanizem, ki se je zavzemal za modernizacijo šole in skrbel za vzgojo in varovanje otrok pred negativnimi vplivi urbane družbe. Eden izmed pomembnih dosežkov liberalne šolske reforme je bila odprava telesnega kaznovanja kot vzgojnega ukrepa.

Na drugi strani pa se je prav z odpravo telesne kazni razvil diskurz o neobvladljivih otrocih, neprimernih za običajno šolanje. Pedagoške delavce je ob koncu 19. stoletja zaposlovala problematika neprimernega vedenja otrok v šoli in tudi domačem okolju. Pri tem najprej ni šlo za kršenje zakonov, temveč za vedenje, ki ni bilo v skladu z novimi normami javnega vedenja (Mrgole 1999: 66–68).

Temeljni problem je postala (ne)disciplina v šoli; neprimerno vedenje v šoli je bilo označeno kot deviantno. Namesto telesne kazni je bil uveden ukrep izključitve iz šole in pojavila se je potreba po posebni državni vzgoji motečih otrok in mladostnikov. Ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja se je tako med pedagogi oblikovala zahteva po prevzgojni ustanovi, ki bo nameščala nedisciplinirane otroke. Vendar pri tem zahteva ne izvira iz želje po zaščiti otrok pred neustreznimi življenjskimi razmerami ali nasiljem v družini, nasprotno, temeljna ideja je zaščita pred delinkventnim otrokom, ki ogroža okolico. Država zato vstopi v družino, da bi zavarovala razvoj industrijske družbe (Salecl 2010: 104).

Manifestacije disciplinskega oblastnega modela oblasti

Kot vsak model oblasti tudi disciplinski vzpostavlja pripadajoči tip institucije (oziroma tipe institucij) in subjekte, ki jih institucija obravnava. Če se osredotočimo na vzgojni zavod, njegov disciplinski namen izhaja iz pedagoške stiske pred dobrim stoletjem, ko so učitelji ob odpovedi telesnim oblikam kaznovanja izgubili do tedaj ključni element za zagotavljanje reda v šoli.⁵ Gre za izločitev za družbo motečega otroka iz domačega okolja in namestitev v posebno obliko vzgoje in izobraževanja.⁶ Končni cilj tega postopka, ne glede na trenutno družbeno ureditev in usmeritev stroke, je resocializacija in potem reintegracija v družbo. Temeljna funkcija, ki je podlaga za resocializacijo posameznika, to je izločitev iz matičnega okolja, se je ohranila do danes (Krajncan 2006: 14–16). Kot tip institucije je zavod zavezan trem poglavitnim disciplinskim tehnikam delovanja, kot jih je opredelil Foucault (2004: 190): opazovanju, normaliziranju in preizkušanju.

Opazovanje deluje kot hierarhija nadzora v instituciji, povezana s posebnimi arhitekturnimi rešitvami, ki omogočajo nenehno in vseobsegajoče spremljanje posameznika. Arhitekturno gledano so se zavodi v prenovi v osemdesetih letih 20. stoletja preselili v nove in za uporabnike prijaznejše zgradbe (Krajncan 2012: 124). Vendar delitev zavoda na manjše bivanjske podenote (vzgojne skupine) omogoča ne le boljše bivanjske razmere, temveč tudi večjo stopnjo individualiziranega nadzora.

⁵ Habsburška monarhija je leta 1870 z liberalno šolsko reformo odpravila telesno kaznovanje. Morebitna reforma z ukinitvijo »palice« je bila pred tem in po tem med določenim delom učiteljstva in zagovorniki trde vzgoje hudo kritizirana (Mrgole 1999: 50–56).

⁶ V tem pogledu je vzgojni zavod povsem skladen z disciplinskim modelom, ki razvršča posameznike v prostoru, z zaporo na natančno določenem kraju in s natančno določeno funkcijo, pripisano posamezniku. S tem se vzpostavi individualiziran analitičen prostor, ki kljub večjemu številu nameščenih oseb omogoča obravnavo in nadzor posameznika (Foucault 2004: 158–161).

Otroci v zavodu so znotraj vzgojne skupine v popoldanskem času nenehno v družbi vzgojitelja. Ideja panoptikona⁷ je tako udejanjena ne z idealno arhitekturno rešitvijo, ampak s stalno navzočnostjo odrasle osebe v številčno razmeroma majhni skupini, ki nadzoruje in sankcionira. Vzgojitelju v resnici ni treba videti vsega, za otroka je dovolj že verjetnost, da bi bil lahko opažen pri dejavnosti, ki je opredeljena kot neustrezna ali nesprejemljiva.

Na tej točki preidemo k *normaliziranju*, ki deluje preko sankcije in nagrade. Vendar ne gre zgolj za enostavno kaznovanje in nagrajevanje za (ne)ustrezno vedenje, saj disciplinska oblast vzpostavlja mikro kaznovalni sistem, prilagojen posamezni instituciji in njenemu smotru. S tem se vzpostavlja posebna oblika sankcioniranja v družbenem prostoru, ki ga državni sistem ni zmožeg povsem kodificirati (Foucault 2004: 198). Pomembno je, da obsega tako formalno obliko (sklicuje se na zakonodajo) kot manj formalno obliko (ta posega v vidike vsakdanjega življenja na ravni vzgojne skupine).

Podrobneje so zavodska pravila v formalnem delu zapisana v obliki metodologij, ki so izjemno natančne in razvejene ter sistematično opredeljujejo posamezna področja.⁸ Določena so zaželena vedenja (temeljna pravila hišnega reda) in pričakovana ravnanja za specifična področja: ravnanje z lastnino in opremo, oblačila, uporaba telefona in računalnika, vrednejši predmeti, kajenje, droge.

Potek dneva je jasno določen z obdobji za posamezne dejavnosti in pričakovano vsebino teh dejavnosti. Prav tako so opredeljena področja agresivnega vedenja, vnosa prepovedanih substanc in bega kot hujših oblik kršitve zavodskih pravil. Na manj formalni ravni so znotraj posameznih skupin še podrobneje določena pisna formalna pravila, a hkrati nastajajo tudi sorodne, a kljub temu za vsako vzgojno skupino specifične oblike pravil in sankcij. Na mikroravni vzgojne skupine tako nastanejo interna pravila, ki poskušajo opredeliti čim širše polje bivanja v zavodu.

Sankcije v tem sistemu so po funkciji korektivne in usmerjajo v vnovično izvajanje in utrjevanje prav tistih pravil, ki so bila kršena. Vendar disciplinska oblast ni usmerjena zgolj v sankcioniranje, nasprotno, težnja je v smeri čim širše uporabe nagrade. V metodologijah obravnavanega zavoda so tako poleg sankcij v vzgojnem načrtu izrecno opredeljene tudi pohvale, priznanja in nagrade na ravni celotnega zavoda in posebej na ravni vzgojnih skupin.

Ta dvojnost omogoča razlikovanje med polom slabega in dobrega, poveča možnost različnih normalizacijskih postopkov in vzpostavi hierarhijo subjektov v skladu z njihovim vedenjem. Pri vsakem posamezniku so zapisani odmiki od želenega, ki omogočajo primerjavo z drugimi posamezniki in vpis na lestvico. Aplikacija normalizacijske tehnike je tako individualizirana, njen želeni učinek pa je homogenizacija posameznikov (Foucault 2004: 200–203).

Kot meni Foucault (*op. cit.*: 205), *preizkušanje* kombinira nadzorne tehnike in normalizacijske tehnike sankcije. V resnici se tri predstavljene disciplinske tehnike povezujejo in kombinirajo. Tako mehanizem preizkušanja temelji na: (1) obvezni vidnosti subjekta, (2) dokumentaciji posameznika in (3) spremembi posameznika v primer. Vsakega posameznika postavi v vidno polje in v njem je hkrati podvržen opazovanju, diferenciaciji in sankcioniranju.

Pri tem so dejanja te razmeroma drobne tehnike zelo ritualizirana. Disciplinska oblast se v nasprotju s tradicionalno izvaja tako, da postane nevidna. Kar postane vidno, je subjekt, ki si ga oblast podreja prav na podlagi stalne izpostavljenosti vidnemu. Preizkušanje je torej mehanizem, ki subjekte objektivizira. Disciplini ni treba izvajati oblasti, temveč opazuje in dokumentira, to je objektivizira subjekt (Foucault 2004: 208).⁹

Vendar pa v pedagoškem polju preizkušanje omogoča ne le prenos znanja od učitelja k učencem, temveč tudi pridobitev vednosti o otroku, ta pa je namenjena prav pedagoškemu delavcu. Preizkušanje poleg ritualnih dejavnosti (samo)ocenjevanja tako zaznamuje tudi vzpostavljanje

⁷ Za podrobnejšo razlago panoptikona gl. Foucault (2008: 151–171).

⁸ Predpisani so tudi metodološki postopki za strokovne delavce, ne samo zaželeno vedenje otrok.

⁹ V pedagoškem pogledu sta dandanes najbolj znana medsebojno povezana rituala preverjanja znanja in pridobivanja ocen, omeniti pa je treba tudi druge spremljajoče dejavnosti, na primer vodenje redovalnice in skupinska poprava testov.

obširne dokumentacije o vsakem posamezniku. Pri tem lahko dodatno opredelimo izjemen pomen dnevnika za razumevanje podob zavodskih otrok. Vzgojiteljski dnevnik je namreč najpomembnejša neposredna tehnika dokumentacije posameznika v zavodu.

Totalnost zavoda

Pri obravnavi vzgojnega zavoda moramo omeniti koncept totalne institucije, kot ga je opredelil Goffman (1961). Zavod namreč ni zgolj prostor disciplinske oblasti, ki je značilna za vse institucije sodobne države, temveč ustreza tudi definiciji totalne institucije. Ta se razlikuje od drugih po težnji, da obsega celoto posameznikovega življenja, pri tem pa ne gre za individualno obravnavno, ampak strokovno osebje hkratio obravnava skupino posameznikov. Pri drugih institucijah je opaziti razliko med prostorom dela (izobraževanja), prostorom bivanja in prostega časa, v totalni instituciji pa je vse življenje združeno na enem samem prostoru (Goffman 1961: 6–7). Hkrati je med institucijo in zunanjim svetom določena svojevrstna meja, ki posamezniku onemogoča prost prehod v zunanji svet.

Definicijo je treba na primeru zavoda dopolniti z izpeljavo Daviesa (1989: 87), saj je zavod delno odprt navzven in otrokom omogoča odhode domov ob koncu tedna, če se primerno vedejo. Torej sodi med »vmesne« totalne ustanove z razmeroma veliko odprtostjo in rednimi stiki uporabnika z domačim okoljem. Ne glede na odprtost se mora posameznik prilagoditi dvema procesoma, ki sta povezana z logiko disciplinske oblasti. In sicer govorimo o mortifikaciji (podreditvi) in sistemu privilegijev. Sistem privilegijev obsega nekatere disciplinske postopke, ki jih je Foucault opredelil znotraj normalizacije (formalna pravila, sankcija, nagrada). Mortifikacija pa je vrsta ukrepov, ki sproža spremembe v dojetanju jaza.

Življenjske razmere v ustanovi sprožijo drugačno dojetanje samega sebe. Že samo prekinitev običajnih stikov z zunanjim okoljem (vrstniki, starši) sproži redifikacijo posameznikove zgodbe. K temu pripomorejo še omejitve v drugih postopkih, ki so pomembni za identifikacijo posameznika, v primeru najstnika so to na primer odvzem razpolaganja s prostim časom, odvzem oziroma omejitev uporabe telefona in računalnika ter omejitve zasebnosti s stalnim nadzorovanjem in zapisovanjem napak. Ukrepi v totalni ustanovi so torej usmerjeni k posamezniku in njegovi preobrazbi v skladu z družbenimi pričakovanji.

Soustvarjalni koncept dela z uporabniki

Kot je bilo že omenjeno, je zavod kraj protislovij in ga zato ne moremo razumeti zgolj v kontekstu disciplinskega oblastnega modela in totalne ustanove. S tem bi spregledali druge vidike delovanja zavoda (pomoč otroku), otroke pa bi povsem spremenili v neaktivni objekt disciplinskih tehnik.

Pod vplivom paradigmatičnih premikov znotraj humanističnih ved so se v teoriji in stroki obravnave otrok zgodile ključne spremembe v smeri aktivnejšega in bolj enakovrednega vključevanja uporabnikov v procese pomoči. Spremenila se je tako njihova vloga kakor tudi vloga strokovnih delavcev. V osemdesetih letih 20. stoletja se je zgodila že omenjena prenova vzgojnih zavodov, z menjavo neustreznih prostorov v nove, za uporabnike prijaznejše prostore ali s preoblikovanjem zavodov v stanovanjske skupine. Ta začetni korak dezinstitutionalizacije je treba obravnavati v kontekstu teoretskih usmeritev, ki so namenjene profesionalizaciji in humanizaciji zunaj družinske vzgoje (Krajncan 2012: 116).

Na ravni teorije je bila sprememba vpeljana pod vplivom sistemske teorije v sedemdesetih letih in potem pod vplivom konstruktivizma v osemdesetih letih 20. stoletja (Arnold Milošević, Postrak 2003: 139–141, Kobolt 2011: 155–158). Sistemska teorija je pripomogla k preseganju dualizma posameznik/družba, namesto tega se je vzpostavilo odnosno razumevanje posameznika, umeščena v širši družbeni kontekst. Enosmerno vzročno-posledično sklepanje je nadomestilo krožno razumevanje medsebojnega vplivanja posameznika in njegovega okolja.

Konstruktivizem je uvedel pojmovanje, da ljudje sami ustvarjamo pomen dogodkov in s tem osmišljamo življenje. Ta narativni preobrat v osemdesetih letih je poudaril pomen malih zgodb običajnih ljudi, dialog pa je postal osrednje orodje za razumevanje stvarnosti uporabnika. Teoretski nastavki so se na ravni stroke preoblikovali v metodološke postopke.

Na ravni metodologije so spremembe povzročile fenomenološko-hermenevitično razumevanje življenjskih izkušenj (Kobolt, Rapuš Pavel 2013: 60–61). Ker je uporabnik tisti, ki premišljuje in interpretira lastne življenjske izkušnje, strokovni delavec izgubi svoj privilegirani status in deluje v partnerskem odnosu z uporabnikom. Edini strokovnjak za lastno realnost postane sam uporabnik, ki je sposoben izražati čustva, oblikovati življenjske strategije in rešitve. Vloga strokovnega delavca je uporabnika podpirati, mu svetovati in ga usmerjati.

V slovenskem prostoru sta na področju neposrednega dela z uporabniki nastala v socialnem delu koncept delovnega odnosa (Čačinovič Vogrinčič 2002: 91, 2008: 11–12) in v socialni pedagogiki model sodelovalnega ocenjevanja in interveniranja (Kobolt, Rapuš Pavel 2013: 62). Oba zaznamuje ideja soustvarjalnega pristopa kot izhodišča za intervencijo strokovnega delavca. Čeprav se pristopa nekoliko razlikujeta po izvedbenih korakih, je njuna skupna značilnost aktivna vključenost uporabnika, njegovo sodelovanje od začetka procesa pomoči, samostojno interpretiranje lastnega položaja, skupno načrtovanje in izvajanje pomoči. Poleg omenjenih dveh pristopov je na področju dela z otroki izjemno pomemben demokratični vzgojni stil, ki v odnosu do otrok kaže prej navedene paradigmatike spremembe (Poštrak 2003). Razvil se je kot odziv na avtoritarno in vse dopuščajočo vzgojo, ki sta vsebinsko gledano nasprotna pola. Za demokratični slog so značilni: dogovorna komunikacija, ki poteka dvosmerno in ustvarja osebni stik, skupna opredelitev predmeta delovanja, razdelitev odgovornosti in skupni dogovor o ukrepu med strokovnim delavcem in otrokom (*op. cit.*: 28–30). Delo v takem odnosu naj bi potekalo ob jasni razdelitvi vlog med vzgojiteljem in otrokom, v obliki skupnega načrtovanja in izvajanja dejavnosti.

Metodologije obravnavanega zavoda kažejo na sprejemanje vplivov paradigmatičnih sprememb v družbenih vedah. Najočitnejše je to na področju sodelovanja zavoda s starši in na področju odhodov otrok domov, saj sta ti področji posebej obravnavani kot posebna metodološka sklopa. Še posebej indikativno je, da se strokovne delavce usmerja v sprejemanje staršev in razumevanje njihove situacije. Podobno je izraženo zavedanje, da mora otrok imeti stalne stike z domačim okoljem. Poudarjena je potreba po razumevanju konteksta, ki je povzročil namestitve, in po celostnem razumevanju družine.

Kljub temu se v metodologijah na področju sodelovanja s starši in odhodov domov poleg soustvarjalnega koncepta hkrati pojavlja tudi disciplinski moment v pomenu določitve pristojnosti staršev in obveznosti otrok. Metodologija, vezana na vzgojne skupine v pomenu soustvarjanja, se pojavlja na posameznih mestih, na primer pri vzgojnem načrtu, v katerem je jasno izražena usmeritev v sprejemanje otrok in graditev kakovostnih medosebnih odnosov. Vendar ne gre za ločen sklop metodologije in je obravnavan hkrati z disciplinskimi pristopi. To sobivanje dveh nasprotujočih si tendenc je najbolj nazorno pri priporočilih o komunikaciji strokovnih delavcev z otroki; določila natančno opredelijo neustrezne oblike sporazumevanja, vendar v sklopu obravnave agresivnih oblik vedenja. Pri analizi vsebin dnevnikov nas bo zato zanimalo, kako se ta dva nekomplementarna pristopa pojavljata v zavodu in kakšno je razmerje med njima.

Parametri raziskave

Analizo vzgojiteljskih dnevnikov smo zastavili kot kvalitativni in kvantitativni pregled vsebin zapisov v dnevnikih vseh štirih vzgojnih skupin zavoda. Pri opredelitvi časovnega loka analize so bile upoštevane faze razvoja skupine. Pri tem so bili izbrani osrednji meseci bivanja otrok v zavodu, ko naj bi bila skupinska dinamika vzpostavljena in skupina delujoča (Tuckman 1965). Uporabljeni so bili vzgojiteljski dnevnik iz šolskega leta 2013/2014, in sicer za obdobje štirih mesecev: od decembra 2013 do vključno marca 2014. Izpuščeni so bili začetni meseci

šolskega leta, saj se takrat vzgojne skupine s prihodom novih članov šele vzpostavljajo, to pa v začetnih fazah razvoja skupine lahko povzroča nestabilne odnose in konflikte. Prav tako niso upoštevani zadnji meseci šolskega leta, povezani s končevanjem šole, odhodi devetošolcev in koncem namestitve za posamezne otroke, saj tudi to pripomore k spremembam v dinamiki skupine (Tuckman, Jensen 1977).¹⁰

Vsebinsko nevtralni, faktografski zapisi, ki zgolj opisujejo opravljeno dejavnost v skladu z dnevnim redom zavoda, za namene članka v kvantitativnem delu niso bili uporabljeni, ker ne povedo veliko o podobi mladostnika. Vsebinsko gre za zapise, ki opisujejo potek dneva, se nanašajo na delovne in šolske obveznosti, obroke in prosti čas v vzgojnih skupinah. Izjemi v kvantitativni analizi sta bili kategoriji soustvarjalnih pristopov in sankcije. Soustvarjalni pristopi so bili velikokrat opisani nevtralno, kot zapis o opravljenem strokovnem delu. Ker izražajo poglobljeno in celostno sliko otrokove problematike, posredno kažejo tudi na pozitivno videnje otroka, hkrati pa prikažejo medosebne odnose, ki se vzpostavljajo v vzgojnih skupinah med delavci in otroki. Zato so v kvantitativnem delu upoštevane vse oblike zapisov, ki izražajo soustvarjalnost. Podobno gre pri kategoriji kazni in nagrade velikokrat za nevtralne zapise, vendar so sankcije hkrati pokazatelj uporabe disciplinske tehnike in zato pomembne za analizo delovanja zavoda.

Ob pregledu vsebin v obravnavanem obdobju smo oblikovali najpogostejše kategorije, ki izražajo posamezne vedenjske pojave, ki so jih opazili matični vzgojitelji in pedagoški delavci, ki zjutraj budijo otroke v skupinah. Pri določanju kategorij so nam bile v pomoč disciplinske tehnike in soustvarjalni pristopi kakor tudi metodologija dela v zavodu, saj podaja vsebino in potek vzgojnega dela od začetka do konca dneva. Kategorije smo obravnavali tako kvantitativno (za ugotavljanje pojavnosti) kot kvalitativno (kot interpretacija vsebine zapisov).

Pri tem smo se osredotočili na zapise, ki kažejo na eni strani disciplinski model (prek pozitivnega ali negativnega vrednotenja dejavnosti otrok), na drugi strani pa opazne oblike soustvarjalnega pristopa v pomenu skupnega delovanja strokovnega delavca in otroka.

Obdelava podatkov ni bila usmerjena na posamezne otroke, temveč na presek vsebin, ki se pojavljajo v zapisih vseh štirih vzgojnih skupin.¹¹ Namen raziskave tako ni bil osredotočen na posameznika ali vzgojno skupino, temveč na pridobitev celostne predstave o pristopih na ravni celotnega vzgojnega dela zavoda. Z ugotavljanjem pojavljanja kategorij se kažejo tudi prevladujoče podobe otrok, ki jih zapisujejo vzgojitelji.

Splošne ugotovitve

Skupaj smo v dnevnikih ugotovili in analizirali 18 kategorij, od tega 14 s področja disciplinskih tehnik. Tri so vsebinsko povezane s soustvarjalnimi pristopi. Posebej smo obravnavali še kategorijo dinamika skupine, ki sicer sama po sebi ni disciplinska tehnika, vendar so zapisi po vsebini večinoma sodili na področje ustreznosti vedenja in s tem disciplinskega modela.¹² Večina tematik je bila dokaj enakovredno razporejena po vzgojnih skupinah. Kljub temu so se posamezne tematike obširneje pojavljale le v povezavi s posamezno skupino. Primer je kategorija izposojanje oblačil, saj se je največkrat pojavila v povezavi z deklško skupino, v fantovskih pa le izjemoma. (Negativne) zapise v povezavi z delom za šolo in delovnimi obveznostmi smo zasledili v vseh skupinah, a je ena izmed skupin kljub temu nekoliko odstopala – to lahko pojasnimo s specifikami posameznih otrok v tej skupini.

¹⁰ Skupinska dinamika je v zavodu nekoliko specifična, saj otroci prihajajo tudi med šolskim letom, kakor lahko zavod med letom tudi zapustijo. Po pregledu dnevnikov je bilo ugotovljeno, da v osrednjih štirih mesecih ni bilo veliko sprememb znotraj vzgojnih skupin (po ena namestitve v vsako fantovsko skupino).

¹¹ Za zagotovitev anonimnosti smo imena v citatih zamenjali z velikimi tiskanimi črkami (X, Y, Z ...). Posamezna črka (na primer X) ne pomeni določenega otroka, ampak upošteva vrstni red.

¹² Poleg zapisov, ki se nanašajo na vedenje, je bilo tudi nekaj zapisov, ki jih lahko imamo kot opis skupinske dinamike v pomenu medosebnih odnosov. Ti so bili zapisani v kategorijah soustvarjalnih pristopov.

Disciplinske tehnike

Na področju disciplinskega modela smo zaznali 15 kategorij. Med pojavnostjo in obliko kategorije je bilo zaznati povezanost. Kategorije, ki so formalno opredeljene v zavodski metodologiji in hkrati veljajo za hujše kršitve¹³ pravil zavoda, so v spodnji polovici preglednice. Ob tem najhujše oblike kršitev (alkohol in droge, nasilje, beg) pomenijo le približno pet odstotka vseh zapisov s področja disciplinskih tehnik.

Preglednica 1: Pojavnost kategorij disciplinskih tehnik.

KATEGORIJE	POZITIVNO	NEGATIVNO	SKUPAJ
Upoštevanje dnevnega reda	69	151	220
Delovne obveznosti	97	103	200
Splošno vedenje	19	141	160
Kazni in nagrade	17	106	123
Šolske obveznosti	43	65	108
Dinamika skupine	61	38	99
Urejenost sobe	34	51	85
Vedenje do odraslih oseb	7	77	84
Alkohol in droge	3	32	35
Kajenje	0	30	30
Uničenje inventarja	0	23	23
Nasilje	0	19	19
Izposojanje oblačil	0	17	17
Beg	0	9	9
Kraja	0	7	7
SKUPAJ ZAPISOV	350	869	1219

Velika večina zapisov, skoraj devetdeset odstotkov, tako prihaja s področja manj formalnih pravil. Ta sicer upoštevajo usmeritve formalno predpisanega hišnega reda in poteka dneva, vendar so vzpostavljena na manj formalni ravni znotraj posameznih vzgojnih skupin. Poskušajo zasesti vsa tista področja, ki jih formalni del v pisni obliki ni obsegel ali, bolje rečeno, ne more obseči. Dnevnik potrdjuje tezo, da mikrokaznovanost opredeli obseg (ne)zaželenih vedenj od časovne ureditve (zamuda, odsotnost, prekinitev dejavnosti), dejavnosti (nepozornost, malomarnost, pomanjkanje vneme), razpoloženja (neotesanost, neubogljivost), diskurzov (klepetanje, nesramnost), telesa (higiena) do spolnosti (bahanje, opolzčnost) (Foucault 2004: 198). Hkrati tak kaznovanostni sistem uvaja tudi korpus fleksibilnih sankcij, ki so v uporabi za doseg želene vedenja, kot bo vidno v predstavljenih primerih.

Še eno pomembna ugotovitev je prevlada negativnih zapisov nad pozitivnimi pri disciplinskih tehnikah.¹⁴ V primeru pojava odstopajočih vedenj se posamezni zapisi vzgojiteljev osredotočijo na opis neustreznosti vedenja, pojavnost pozitivnih ovrednotenj pa je manjša. Izjema so zapisi, ki ob negativnem zapisu omenijo nasprotno, torej pozitivno vedenje drugih članov skupine (»Med učnimi urami mirno. Opozorim edino X, ki se sprehodi po skupini.«). Kljub temu je dnevniški diskurz v disciplinskem polju očitno usmerjen v izpostavljanje negativnih vidikov. Ta negativna podoba je ustvarjena predvsem na podlagi zapisov o neupoštevanju dnevnega reda in navodil.

Na ravni delovnih in šolskih obveznosti ter dinamike skupine je podoba otroka bolj uravnotežena. Same disciplinske tehnike so jasno razvidne v objavah. Nadzorovanje se kaže v podrobnosti in številu zapisov, ki kažejo na stalno navzočnost vzgojiteljev in njihov podrobno

¹³ Metodologija sicer ne vključuje seznama hujših kršitev pravil zavoda, vendar je iz strukture dokumenta mogoče razbrati, da gre za alkohol in droge, kajenje, uničenje inventarja, nasilje, sposojanje oblačil, beg in krajo.

¹⁴ Negativni zapisi obsegajo kar 71 odstotkov vseh zapisov o disciplinskih tehnikah.

spremljanje vedenja otrok. Zapisana so namreč tudi minimalna odstopanja od pričakovanega vedenja. Normalizacija se kaže v kategoriji kazni in nagrade, ki je neposredna tehnika te kategorije. Preizkušanje se v zavodu, poleg samega dnevnika, najbolj ritualno kaže pri tedenskem sestanku.¹⁵ Gre za osrednji dogodek tedna, ko otroci najprej ocenjujejo lastno vedenje v tekočem tednu, potem vedenje ocenijo vzgojitelji, sledi pa informacija o (ne)odhodu domov za konec tedna.¹⁶

V nadaljevanju bomo predstavili najpogostejše kategorije disciplinskega modela.

Upoštevanje dnevnega reda

Omenjena kategorija je povezana s pričakovanim potekom dneva s posameznimi dejavnostmi (delo, šolsko delo, obroki idr.) in upoštevanjem navodil vzgojitelja. Iz dnevniških vpisov je jasno, da so natančno zapisana vsa (neustrezna) odstopanja od predvidenih dejavnosti in od pričakovanega vedenja v teh dejavnostih.

V skupino pridejo vsi fantje z izjemo X. [...], X najdem zunaj zavoda.

Ko se vračamo v skupino, zbeži in se potika okrog zavoda. Spleza na streho nad avlo in trka puncam, na splošno hodi okrog dekliške skupine.

X med čiščenjem avle za škodo ne sodeluje, ugovarja, verbalno izziva in zapušča avlo.

Fantje razen X lepo delajo z minimalnim vodenjem. X potrebuje stalno vodenje in nadzor pri delu.

Za ogled dnevnika je potrebno ponoviti pravila. X na začetku dnevnika neprimerno komentira, se pritožuje, da moramo to gledati, vrže prazen papirček za stole namesto v smeti.

X je po tuširanju razposajen in ima težave z umirjanjem ter upoštevanjem navodil. Odvzamem mu dezodorant, s katerim je škropil po skupini.

Pozitivni zapisi so navadno krajši in opisujejo vedenje, ki je v skladu s potekom dnevnega reda.

Nato fantje odidejo pod tuš, sledijo telefoni in ob pol devetih so fantje pred televizijo – umirjeni.

Med dnevnikom mirno, posebej X za pohvaliti, saj res vzorno spremlja dnevnik.

Delovne obveznosti

Otroci v zavodu imajo z metodologijo opredeljene delovne obveznosti za zagotavljanje čistoče v prostorih vzgojne skupine (dežurstva). Sama izvedba je povezana z manj formalnimi pravili na ravni skupin. Zapisi kažejo pričakovanje po rednem, vestnem opravljanju dnevniških dežurstev in tedenskih generalk, v skladu s standardi, določenimi v skupini.

Generalko sob so vsi dobro opravili, zelo dobro je ponovno svojo sobo uredil X.

Po kosilu opravijo samostojno in natančno generalko skupine. [...] X je po končanem čiščenju pomagal še ostalim fantom.

Na drugi strani so zapisana odstopanja, ki se nanašajo na pomanjkanje motivacije, zavračanje dela in nezadovoljivo opravljena čiščenja.

Fantje za delo niso motivirani, še najboljše dela X. Y in Z se stalno pritožujeta, potrebno je ogromno spodbujanja.

Po kosilu nato dežurstva in generalke sob. X je nejevoljen, dežurstvo opravi po pregovarjanju, sobo le površno.

¹⁵ Poleg tedenskega potekajo še vsakodnevna in mesečna ocenjevanja.

¹⁶ O tem posegu, preprečevanju stika otroka z matičnim okoljem, bi bila potrebna poglobljena razprava, tudi o možnih alternativah, vendar to presega obseg in namen tega članka.

Razmerje med pozitivnimi in negativnimi objavami je uravnoteženo, malenkost v korist negativnemu vidiku.

Splošno vedenje

Pri tej kategoriji gre za (ne)ustrezno vedenje, podobno kot pri kategoriji upoštevanja dnevnega reda, s to z razliko, da pojavnost ni neposredno povezana z dnevnimi obveznostmi in navodili vzgojiteljev.

X je zadirčen, veliko preklinja. Po pogovoru se umiri, poroča o divjem vikendu.

X je nervozen, vse ga moti in se ves čas nekaj pritožuje.

X in Y sem morala večkrat opozoriti na njuno uporabo neustreznih izrazov in kletvic, ki jih je bilo v precejšnji meri.

Kmalu potem ko gredo na tuširanje, se sliši razbijanje. X se je spet razburila, ker Y ni hotela govoriti z njo.

Kazni in nagrade

Normalizacijska sankcija je vidna v dveh temeljnih oblikah kazni. Na formalni ravni je za najhujše oblike kršitev (beg, nasilje, droge in alkohol) predviden kazenski vikend. Pri vseh drugih neustreznih dejanjih so v uporabi individualno določene sankcije, med njimi najpogosteje izguba ugodnosti, podaljševanje obveznosti, dodatne delovne in pisne obveznosti.

Zvečer je X kazensko v sobi, ostali fantje umirjeni pred TV.

X kazensko uredi avlo.

Učna ura solidno. X ima podaljšano zaradi slabih ocen v šoli in nepripravljenosti na sodelovanje in pomoč.

X provocira Y, tako da prepíše pravila lepega vedenja.

X dnevnik podaljšam do drugih reklam, nato se umiri.

Ob štirih gredo dekleta v telovadnico, z X in Y pa kazensko ostanem v skupini. X je morala delati plakat o odgovornosti, Y pa bi morala pisati besede.

Nagrade so povezane z objavami o nagradnih izhodih, ki jih pridobijo vedenjsko najbolj uspešni otroci, in s primeri, v katerih posamezni otrok ob vzornem vedenju dobi dodatno ugodnost, na primer krajše in manj obširne obveznosti.

Šolske obveznosti

V skladu s predpisanim dnevnim potekom imajo otroci eno uro in pol dolgo šolsko uro v popoldanskem času. Od njih se pričakuje, da v tem času opravijo obveznosti za šolo, berejo ali delajo kaj koristnega. Neustrezno vedenje obsega predvsem zavračanje in opuščanje dela za šolo ter neustrezno vedenje, kot sta zapuščanje učnega prostora in klepetanje.

X ni hotel delati naloge, jo je pa po dolgotrajnem pregovarjanju naredil po tuširanju.

B zmanjka motivacije za angleščino, do konca učnih nato sedi pri mizi, a ne dela.

X je potrebno nenehno opominjati na to, da ostaja na svojem mestu.

Pozitivni zapisi se nanašajo na samostojnost, mirnost in vztrajnost na učnem mestu.

Na učnih urah delajo vsi samostojno v sobah. Najprej se lotijo spisov za slovenščino, potem ostale naloge.

Na učnih urah se pridno učijo, naredijo domače naloge, pripravijo torbe.

Nekaj je tudi zapisov, ki zgolj pozitivno ocenijo delo.

Na učnih urah so dekleta delala dobro.

Dinamika skupine

Pri teh zapisih je bila ustreznost vedenja označena za skupino kot celoto. V posameznih primerih je poleg splošne ocene o dinamiki omenjena tudi razlaga medosebnih odnosov in vedenja za posamezne člane skupine.

Na sestanku fantje živahni, jih je potrebno konstantno opozarjati na primerno vedenje.

Fantje so živahni. Izstopa X, ki je zelo glasen. Y prikrito provocira Z.

V šoli je bilo pestro in se je tako nadaljevalo tudi v skupini. Dekleta so bila zelo razburjena, glasna, pretirano razigrana.

Poudariti je treba, da je to edina kategorija, pri kateri je bilo število pozitivnih zapisov večje od števila negativnih. Pri tem so pozitivni vidiki navadno opisani krajše in brez dodatnih razlag.

Fantje so prijetni in vodljivi.

V skupini je dobro vzdušje.

V dnevniških zapisih manjka zavedanje, da so manjše kršitve dnevnega reda, torej tiste, ki pomenijo veliko večino kršitev v zavodu, tudi pri vrstnikih zunaj zavoda, razmeroma pogost in povsem običajen pojav v najstniških letih. Zunanji videz, urejenost sobe, pospravljanje, nemotiviranost za določene dejavnosti, delo za šolo – vse to so univerzalne teme med odraščanjem otrok. Glede na totalno naravo institucije, visoko strukturiranost poteka dneva in sobivanje razmeroma velikega števila posameznikov je možnost kršitve pravil še toliko večja kot zunaj zavoda. Uporabnik mora tako biti nenehno pozoren na dejanja, ki bi lahko pomenila kršitev pravil (Goffman 1961: 43).

Ko navežemo ugotovitve o navzočnosti disciplinskih tehnik v vzgojiteljskih dnevnikih na raziskavo institucionalnega nasilja z vidika otrok in mladostnikov, ki je bila prav tako izvedena v enem izmed vzgojno-izobraževalnih zavodov (Oman 2011), ugotovimo zanimivo sovpadanje. Med oblikami institucionalnega nasilja so bila poleg medosebnih odnosov oziroma ravnanja vzgojiteljev posebej omenjena še zavodska pravila in kazni. Otroci so tako pokazali strinjanje s pravili zavoda, čeprav pri tem vidijo tako prednosti kot slabosti. Med slabosti so navedli, da določeni vzgojitelji strogo upoštevajo pravila, nadzorovanje (uporaba računalnika), omejitve (vstop v druge sobe, uporaba telefona), zahteve po urejenosti prostorov (nenehno čiščenje) in osebni urejenosti. Ob kritiki so podali lastne predloge, ki predvidevajo več soustvarjalnosti:

Več izhodov iz skupine, več dejavnosti znotraj skupin, več časa za uporabo računalnika, večkrat možnost gledanja celotnega filma ob večerih, minimalno spremenjen dnevni red.

Poleg tega so nekateri otroci tudi izrazili željo po aktivnem sodelovanju pri pisanju in sprejemanju zavodskih pravil (Oman 2011: 378). Še bolj kritičen odnos so mladostniki zavzeli do zavodskih sankcij. O njih so izrazili večinoma negativno mnenje. Z obstoječim načinom kaznovanja so bili nezadovoljni, saj so kazni po njihovem mnenju velikokrat prestroge in nepravične (*op. cit.*: 377). Sovpadanje najpogostejših kategorij dnevniških zapisov in to, kako so otroci in mladostniki doživljali zavodska pravila in sankcije, lahko interpretiramo prav v luči disciplinskega modela.

Prav tako se je treba opredeliti do disciplinske tehnike normaliziranja oziroma uporabe nagrajevanja in sankcioniranja kot osrednjega postopka za doseganje sprememb v vedenju otroka. Tak način deluje v nadzorovanih razmerah, ki jih je sicer v zavodu do določene mere možno vzpostaviti, vendar ima normalizacija številne omejitve. Poglavitna slabost je zagotovo neuporabnost kaznovanja in nagrajevanja pri osvajanju kompleksnih vedenjskih vzorcev, ki se jih posameznik nauči zgolj v odnosu z drugimi (Gordon 2000: 196–198). Drugače povedano,

normalizacijska tehnika lahko priuči posameznika preprostih vedenj in podreditve zunanji avtoriteti, ne more pa nadomestiti kakovostnega medosebnega odnosa.

Soustvarjalni pristopi

Na področju soustvarjalnih pristopov so bile ugotovljene le tri kategorije, in sicer pogovori, ukvarjanje s čustvenimi težavami in načrtovanje dejavnosti. Ugotovljena je bila razmeroma pogosta pojavnost prvih dveh kategorij, zapisov o načrtovanju pa je bilo malo. Ker je zavod zelo strukturirano okolje, je sicer težko pričakovati, da bi bil posamezni soustvarjalni pristop v celoti viden iz dnevniških zapisov. Kljub temu pa izjemno redka pojavnost zapisov o elementih soustvarjalnosti v primerjavi z disciplinskimi tehnikami kaže na prevlado zadnjih.¹⁷

Kategoriji pogovorov in ukvarjanje s čustvenimi težavami sta izjemno podobni. V obeh primerih vzgojitelj zazna pri otroku določeno stisko in poskuša razumeti, kaj se dogaja, v nekaterih primerih tudi aktivno rešuje problem. Pri pogovorih to poteka neposredno, v odprtem dialogu, pri ukvarjanju s čustvenimi težavami pa ni eksplicitno razvidno, ali je vzgojitelj z otrokom opravil pogovor ali je opisal svoje videnje otrokove stiske na podlagi opažanj in dosegljivih informacij.

Z X se pogovoriva, izrazi, da je obremenjen s situacijo doma: odsotnost očeta, nima lastne sobe, mama mu samo »teži«, sestra pa »provocira«. Pravi, da se ga mama želi znebiti in ga pušča v zavodih.

X medtem prosi za pogovor. Govoriva precej časa, pove, da se čuti razpet med očetom in mamo ter da ga vsak vleče na svojo stran, najbolj si želi, da bi spet živeli vsi skupaj. Skrbi ga tudi njegova prihodnost in odhod iz zavoda.

V skupino pride vidno razburjen X. Pove, da je izredno slabe volje, in prosi, če lahko gre za pet minut iz zavoda. Dovolim, se vrne v dogovorjenem času.

Zapise lahko po konceptu delovnega odnosa (Čačinovič Vogrinčič 2008: 20–22) opredelimo kot element instrumentalne definicije problema in soustvarjanja rešitev, v nekaterih primerih se kaže tudi osebno vodenje. V duhu modela sodelovalnega ocenjevanja in interveniranja (Kobolt, Rapuš Pavel 2013: 64–65) objave ustrezajo prvemu in drugemu koraku – oceni življenjskega položaja in problemske situacije ter razumevanju in oblikovanju konsenzov. Kot pri delovnem odnosu se tudi tu v nekaterih primerih nakazuje tretji korak – intervencija.

X mi v pogovoru pove, da je v poletnih počitnicah precej eksperimentiral z različnimi vrstami drog [...]. Načeloma se strinja, da bi mu pomagali s svetovalnimi službami, vendar ne ve, kako bo na to reagirala njegova mama.

Preglednica 2: Soustvarjalni pristopi.

KATEGORIJE	ŠTEVILO
Pogovori	116
Ukvarjanje s čustvenimi težavami	81
Načrtovanje dejavnosti	10
SKUPAJ ZAPISOV	207

Zapisi o skupnem načrtovanju dejavnosti so bili izjemno redki. Največkrat je šlo za izvajanje dejavnosti po želji otrok.

Fantje ne želijo na sprehod, ampak nadaljujejo z delom na bunkerju.

V času pred dnevnikom se X odpravi na sprehod z drugo skupino, ostali nimajo želje po sprehodu, zato se mirno pogovarjamo v atriju.

¹⁷ Razmerje med disciplinskimi tehnikami in soustvarjalnimi pristopi je kar 15 odstotkov proti 85 odstotkov v korist disciplinskih tehnik.

Po kosilu se dogovorimo, da imamo danes bolj sproščen dan, da naj urejajo atrij. Tako so dekleta po dežurstvih šla v atrij in ga lepo urejala vse do štirih. [...] Vzdušje v skupini je bilo zelo prijetno.

V skupini nevtralnih objav je bilo tudi veliko objav, povezanih s prostim časom. Po večini so faktografsko opisovale dejavnosti, ki so na voljo otrokom v prostem času: uporaba računalnika, gledanje televizije, športne dejavnosti, branje knjig, ustvarjanje, družabne igre, sprehodi in druženje. Zapisi o prostem času kažejo na razumevanje, da je treba otrokom zagotoviti raznovrstne prostočasne dejavnosti, prilagojene njihovim potrebam. Vendar iz zapisov o prostočasnih dejavnostih največkrat ni mogoče razbrati sloga vodenja oziroma procesov odločanja, saj so zapisani v nevtralnem tonu, zato ni možno razbrati, koliko so del določenega dogovornega procesa in koliko del rutine. Poleg tega je iz zapisov možno razbrati, da otroci zelo dobro sprejemajo nerutinske dejavnosti in sodelujejo v njih, na primer pri samostojnem kuhanju in določenih ustvarjalnih delavnicah, vendar v teh primerih načini načrtovanja niso bili eksplicitno zapisani.

Iz zapisov lahko sicer povzamemo, da v vzgojnih skupinah potekajo vsakodnevni sestanki, namenjeni načrtovanju popoldanske dejavnosti, večerno (smo)ocenjevanje dnevnega vedenja in sklepanje tedenski sestanki. Zadnji obliki sestankovanja po vsebini in strukturi sodita v disciplinsko polje, pri dnevnih sestankih pa bi lahko sklepali na možnost soustvarjalnih pristopov. Vendar dnevnikarji teh pristopov pri vsakodnevnikih sestankih ne kažejo. Nasprotno, zapisi dnevnih načrtovanj so navadno vsebinsko usmerjeni v obravnavo (ne)primerne vedenja v šoli, sankcij in nagrad ter v popoldansko razporeditev dela.

Čeprav imajo otroci možnost dajanja predlogov in mnenj, je poglobljena dejavnost pri načrtovanju tako namenjena vzgojitelju, natančno določena struktura poteka dneva pa v veliki meri onemogoča skupno načrtovanje zunaj področja predpisanih dejavnosti. Tak sklep potrjuje tudi izražena želja otrok po sodelovanju pri oblikovanju zavodskih pravil in njihovi predlogi glede preživljanja prostega časa (Oman 2011: 378).

Pri tem bi bilo treba dodatno ugotoviti, ali je odsotnost zapisa oblike načrtovanja posledica rutinskega poteka dela v skladu z dnevnim redom ali pa je bilo aktivno vključevanje res navzoče, vendar ga vzgojitelji zaradi določenih razlogov ne zapišejo v dnevnik. Glede na podatke iz dnevnikov oziroma pomanjkanje zapisov o soustvarjanju lahko sklepamo na rutinsko delo – ne moremo govoriti o dejanskem vključujočem načrtovanju v pomenu aktivne udeležbe otrok.

Podoba otroka v očeh vzgojitelja

Če želimo sestaviti določeno celostno podobo zavodskih otrok, kakor jo v dnevnikih opišejo vzgojitelji, moramo združiti pozitivne in negativne zapise iz celotnega spektra kategorij. Pogled strokovnih delavcev zavoda pozitivne zapise disciplinskih tehnik pojasni zunaj pripadajočega modela oblasti. Vzgojitelji so namreč v protislovni funkciji, saj hkrati uporabljajo disciplinske tehnike in soustvarjalne pristope.

Razmerje med pozitivnimi in negativnimi objavami je v tem dispozitivu že ugodnejše. Nameščenim otrokom je tako pripisani kar nekaj pozitivnih lastnosti: od vodljivosti, umirjenosti, prijetnosti, pridnosti, pripravljenosti na delo in učenje ter dobro opravljenih obveznosti do samoiniciativnega delovanja v skladu z dogovori ter socialne in čustvene ranljivosti. Še posebej pri razumevanju čustvene stiske otroka je podoba občutno ugodnejša, ker omogoča tudi drugačno interpretacijo negativnih vedenjskih pojavov.

Kljub temu pa je negativnih vidikov disciplinskih tehnik še vedno občutno več kot skupnih pozitivnih vidikov vedenja otrok (skoraj dve tretjini vseh zapisov). Tudi celostna podoba otroka v očeh vzgojitelja potrjuje prevladujoč negativni diskurz na eni strani in disciplinsko naravo zavoda na drugi strani. Zavodski gojenec je potemtakem še vedno predstavljen v slabi luči, poudarjene so njegove slabosti in odstopanja. Prevladujoča podoba je podoba otroka, ki ne upošteva pravil in navodil odraslih oseb.

Čeprav je zavod »mehka« totalna ustanova, ki za konec tedna otrokom omogoča redne izhode v matično okolje, se njegova totalnost kaže v večinoma negativni zavodski podobi otroka. Ena izmed posledic je osredotočenje na (ne)ustrezno vedenje otroka v zavodu, ob sekundarni pozornosti na celotni družinski sistem in njegovo vlogo pri nastajanju vedenjskih vzorcev in stisk, ki so povzročile samo namestitev. Namesto obravnave vzrokov se disciplinski postopki posvečajo posledicam oziroma pokazateljem vzrokov.

Sklep

Pred končnim sklepom je treba še enkrat poudariti, da zapisi vzgojiteljev ne morejo povzeti delovanja celotnega zavoda, kakor tudi ne vseh vidikov dela na ravni vzgojnih skupin. Ne glede na omejitve analize pa se je pokazalo, da med zapisanimi pristopi dela prevladuje disciplinski model. To sicer ni nič nenavadnega, saj je večina institucij moderne države utemeljena prav na tem modelu. V tem pogledu se zavod ne razlikuje občutno od recimo običajne šole ali centra za socialno delo. Vse tri omenjene institucije kljub določenim spremembam v družbi, ki se kažejo tudi v delovanju institucij, ohranjajo temeljna načela disciplinskega modela oblasti. Kljub temu zavod zaradi svoje strukture in delovanja ostaja totalna ustanova, ki prek disciplinskih postopkov vzpostavlja sebi lasten (objektiviziran) subjekt obravnave – otroka s čustvenimi in vedenjskimi težavami.

Zadnja sistemska modernizacija zavodov se je zgodila s selitvijo iz starih v nove prostore pred dobrima dvema desetletjema. Od takrat so v zavodsko delovanje postopno uvajali sodobna načela soustvarjanja. Iz analize vzgojitelskih dnevnikov je vidno, da so pristopi, ki ponazarjajo partnerski odnos z otroki, postali del vsakdanje prakse. Še posebej spodbudno je, da je pozornost vzgojiteljev usmerjena v čustvene stiske otrok in njihovo dožemanje lastne situacije. S tem sta omogočeni bolj celostno razumevanje in obravnava, ki otroka aktivno vključuje v iskanje rešitev.

Kljub temu je prevlada disciplinskih tehnik nad soustvarjalnimi pristopi in prevlada negativne podobe nad pozitivno podobo otrok dejstvo, s katerim se bo treba spoprijeti. Podobe otrok so namreč v veliki meri nastajale zaradi tehnik, ki so opisovale (ne)ustreznost otrokovega vedenja, v skladu z manj formalnimi pravili vedenja. Še posebej pomembno je, da večina neustreznega vedenja niso hujše oblike kršitev pravil. Gre bolj za vsakdanje kršitve predvidene strukture dneva, neupoštevanje navodil in splošne vedenjske težave.

Vzgojitelji kakor tudi drugi strokovni delavci v zavodu imajo nezavidljivo nalogo, saj morajo v totalni ustanovi izvajati disciplinske tehnike in hkrati tudi vzpostavljati okolje za uporabo soustvarjalnih pristopov. Ker imajo hkrati institucionalno disciplinsko vlogo in vlogo mentorja, je njihov delovni odnos z otrokom protisloven in v konfliktnih situacijah težko vzpostavljajo konstruktiven stik, ki bi prinašal rešitve in spremembe celotne problematike.

Prav tako zavodske delavce omejuje lastna pozicija, ki je v strukturi zavoda jasno določena in omejuje možnost celostnega soustvarjanja. Čeprav vzgojitelji na določen način nadomeščajo otrokove starše, so v svoji vlogi omejeni na sistemske določene naloge. Ob zavedanju, da otroci v zavod niso nameščeni naključno, temveč zaradi hudih stisk in težav, ki so lahko velika preizkušnja tudi za strokovne delavce, je še toliko pomembnejše, da stroka podpira in vzpostavlja pristope, ki temeljijo na pozitivnih lastnostih otrok. A problem je seveda sistemski in kaže na totalno zasnovo zavoda, v katerem prevladuje disciplinski model.

Rešitev na ravni celotne osnovnošolske zavodske ureditve bi po mnenju avtorja tega članka morala iti v smeri manjših, po regijah enakovredno razporejenih stanovanjskih skupin. Hkrati z razvojem stanovanjskih skupin bi morali razvijati tudi oblike dela s celotno družino v domačem okolju. S tem bi se središče obravnave, ki je zdaj usmerjeno na otroka, preneslo na celoten družinski sistem. Ob tem bi bili matični zavodi ohranjeni kot prehodna in kratkotrajna namestitev v pomenu priprave na življenje v stanovanjski skupini, saj uporabniki prihajajo iz ranljivih okolij z različnimi socialnimi vzorci, tudi takimi, ki so v družbi označeni za nesprejemljive.

Hkrati bi zavod omogočal možnost obravnave primerov, v katerih namestitvev v stanovanjsko skupino ne bi bila možna. Skratka, razvoj obravnave osnovnošolskih otrok iz ranljivih okolij bi moral vzpostaviti mrežo lokalnih stanovanjskih skupin, ki bi omogočale bolj individualno in dejansko deinstitucionalizirano obravnavo ter nenehno delo s celotno družino kot osrednjo točko strokovnega dela.

Viri

- Arnold Milošević, V., Postrak, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- Baumrind, D. (1966), Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child Development*, 37, 4: 887–907.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2002), Koncept delovnega odnosa v socialnem delu. *Socialno delo*, 41, 2: 91–96.
- (2008), *Soustvarjanje v šoli: učenje kot pogovor*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Davies, C. (1989), Goffman's concept of the total institution: criticisms and revisions. *Human Studies*, 12, 1–2: 77–95.
- Foucault, M. (2004), *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.
- (2008), *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- Goffman, E. (1961), *Asylums*. New York: Anchor Books.
- Gordon, T. (2000), *Parent effectiveness training*. New York: Three Rivers Press.
- Krajncan, M. (2006), *Na pragu novega doma: oddaja otrok v vzgojni zavod*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- (2012), Dezinstitutionalizacija na področju vzgojnih zavodov. *Časopis za kritiko znanosti*, 39, 250: 116–127.
- Kobolt, A. (2011), Razumevanje in odzivanje na čustvene in vedenjske težave. *Socialna pedagogika*, 15, 2: 153–173.
- Kobolt, A., Rapuš Pavel, J. (2013), Model sodelovalnega ocenjevanja in interveniranja. V: Sande, M., Dekleva, B., Kobolt, A., Razpotnik, Š., Zorc - Maver, D. (ur.), *Socialna pedagogika: izbrani koncepti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta (53–71).
- Mrgole, A. (1999), *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjalci*. Ljubljana: Založba / *cf.
- Oman, M. (2011), Doživljanje institucionalnega nasilja z vidika otrok in mladostnikov, nameščenih v vzgojni zavod. *Socialna pedagogika*, 15, 4: 365–382.
- Postrak, M. (2003), Kaj posebnega lahko ponudi socialno delo pri delu z mladimi. *Šolsko svetovalno delo*, 8, 3–4: 26–33.
- Salecl, R. (2010), *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krtina.
- Tuckman, B. W. (1965), Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*, 63, 6: 384–399.
- Tuckman, B. W., Jensen, M. A. C. (1977), Stage of small group development revisited. *Group & Organization Studies*, 2, 4: 419–427.